

HÁBORÚ ÉS PÉNZ

MÉG ALIG GYÓGYULTAK be a világháború sebei és a vén Európát már újra háború viharai szántják végig. A világháború sok minden egyében kívül közgazdasági tén is számos tanulsággal szolgált és joggal feltehető, hogy ezek a tanulságok már a most folyó háborúban is éreztetni fogják hatásukat.

Montecuccolinak az a közhellyé vált mondása, hogy a háborúhoz három dolog kell s ez mindháromszor pénz, a világháború tapasztalatai szerint nem egészen igaz. Ez állítás féligazságát a most folyó háború valószínűleg még jobban ki fogja domborítani. „Money does not win wars“, mondja a mai háborúkról Geoffrey Crowther. A mai háborúk ugyanis közgazdasági tekintetben is egészen másképp festenek, mint a régi háborúk. De még a régi háborúkhöz sem tulajdonképpen pénz kellett, hanem azok a javak és szolgáltatások, amelyeket pénzei meg lehet vásárolni. A zsoldos hadseregekkel folytatott háborúkban ellenben a pénznek egészen más szerepe volt, mint a néphadseregek mai háborúiban, nemcsak a hadseregtoborzás és az általános védkötelezettség eltérő jellegénél fogva, hanem azért is, mert a régebbi háborúk gyakran csak fejedelmi kalandok voltak, amivel szemben a mai háború nemzeti ügy és hovatovább valóban az, amit totális háborúnak neveztek el. Egykor a háborúk pénzügyi alapját a fejedelmek kincstára és hitele alapozta meg, ma ellenben a hadviselő országok egész gazdasági ereje.

Montecuccoli mondása tulajdonképpen azt akarja kifejezésre juttatni, hogy a háború folytatásához szükséges eszközök előteremtésére a rendes közbevételek nem elegendők és ebben ennek a mondásnak kétségkívül igaza is van. A háború rendkívüli szükségleteinek fedezéséhez rendkívüli bevételek kellene, még hozzá olyan időben, amikor a közbevételek fokozásának lehetősége inkább csökken, semmint nő. Ez indokolja, ha a háborúra felkészülő ország már a békeidőben gondoskodni igyekszik háborús gazdasági szükségleteinek biztosításáról. Ilyen természetű a hadsereg felszerelése és hadianyag gyűjtése, de ennek békebeli rendeltetése is van, mert a jól felszerelt hadsereg szükséges az állam tekintélyéhez, nemzetközi súlyához, sőt a belső rend és nyugalom biztosításához is. Már feltűnőbb a kizárólag háborús rendeltetés a hadikincs gyűjtésénél, amelyhez béke idején hozzányúlni egyáltalán nem szabad. Az ilyen hadikincs a korábbi évszázadokban nagy szerepet játszott, de sajátságos módon még a világ-

háborút közvetlenül megelőző időben is előfordult. Ilyen célzattal volt 120 millió márka a spandai toronyba bezárva. Mondani sem kell, hogy a világháború nagy arányaival és milliárdokba menő gazdasági feladataival szemben ez a hadikincs egészen eltörpült és semmi érdemleges szerepet nem játszott. Már sokkal nagyobb jelentősége volt egy másik hadikincsszerű tartaléknak, amelynek ez a jellege alig vált tudatossá, tudniillik a jegybankok aranytartalékának. A jegybankok aranytartalékából ugyanis békebeli milliárdos érték ment rá a háborúra, amikor a semleges külföldről árukat kellett vásárolni és fizetésül más nem kínálkozott, mint éppen ez az aranyfedezet. Feltehető, hogy az aranyfedezet még a mai háborúban is szóhoz jut, mert Angliának és Franciaországnak jelentékeny aranykészletei voltak az Amerikai Egyesült Államokban a háború kitörésekor. Mivel az Egyesült Államok a semlegességnek olyan értelmezését tették magukévá, hogy a „cash and carry“ elve alapján hadianyagot is szállítanak a hadviselő feleknek, kétségtelen, hogy a nyugati hatalmak tengeri fölényük birtokában az amerikai hadianyagot saját hajóikkal szállítják haza és amerikai bankkészletekben levő „earmarked“ aranyukkal fizetnek. A világháború alatt Amerika hadihiteleket is adott Európának. Épp ezek visszafizetését akarták az európai adósok a hadikárpótlások alakjában Németországra hárítani, úgyhogy abból az évi két-milliárd márkából, amit Németország legutóbb fizetett, kétharmadrész Amerikába került és amikor Németország a hadikárpótlások további fizetését megtagadta, Amerika európai hadiadósai is beszüntették fizetéseiket Amerikával szemben.

Amíg a hadikincs a múlt megterhelését jelenti a jelennel szemben, addig a külföldön felvehető hadihitel a jövő megterhelése a jelen javára, mert hiszen a hitelt az ország jövő termeléséből vissza is kell fizetni. A külföldi hadiszállításoknak hadikincsszerű készletekből való megfizetése tehát gazdasági tekintetben lényegesen különbözik a hadihitelre vásárolt külföldi hadianyagok megfizetésétől. A hadikincs úgy tekinthető, mint egy *fonds perdu*, amely már akkor elveszett, amikor félretették, még ha igaz is, hogy az olyan hadikincsszerű készletek, mint az aranykészletek, békecélokra is felhasználhatók lettek volna. Ezzel szemben a külföldi hadihitel a hadviselő ország számára egy *fonds a perdre*, amelyet igazában csak akkor veszít el, amikor vissza kell fizetnie.

A világháború tapasztalatai a hadikincsszerű készletgyűjtésnek egy olyan módját is időszerűvé tették, amely nem volt ugyan eddig ismeretlen, de nagyobb arányokban mégsem fordult elő. Megtörtént ugyanis, hogy azok a várak, amelyeknek körülzárásával számolni kellett, az ostrom tartamára elégségesnek látszó élelmiszerkészleteket voltak kénytelenek beszerezni és tartani. A világháború azonban megteremtette a körülzárt és ostromolt ország fogalmát és ennek tanulságaiból okulva annak az országnak, amelynek tartania kellett attól, hogy háború esetén hasonló helyzetbe kerülhet, jól felfogott érdeke diktálta, hogy mindazokból az élelmiszerekből, amelyekből külföldi behozatalra szorul, úgyszintén mindazokból a külföldi nyersanyagokból, amelyekre belföldi termelésének továbbfolytatásához feltétlen

szüksége van, háború esetére tartalékolt készletet gyűjtson. Ezt a készletgyűjtést úgy a tengeri úton való utánpótlásra szorult Anglia, mint a középeurópai fekvésű Németország nagy arányokban folytatta a mai háborút megelőző utolsó években.

De amit hadikincsből, háború esetére szóló készletgyűjtésben vagy külföldi hitelekben egy hadviselő ország magának biztosítani tud, csak elenyésző része lehet azoknak a költségeknek, amelyekkel a mai hadviselés jár. El lehet tehát mondani, hogy az eddig tárgyalt részleteken túl kezdődik csak igazán a háború finanszírozásának egész nagy problémája. Mivel a háború egy nemzetnek olyan rendkívüli erőfeszítése, amelyet lét vagy nemlét kérdésének tekint s amely a harctéri szolgálatra igénybevett népesség részére élet-halál kérdésévé is válik, a nemzet egész vagyonát és jövedelmét úgy kell tekinteni, mint amely a háborús költségek fedezésének céljaira felhasználható, ha a szükség úgy kívánja. De a nemzeti vagyon és jövedelem igénybevételének nemcsak a szükség mértéke szab korlátokat, hanem az igénybevétel lehetősége is. Nem lehet például általában háborús célra felhasználni a nemzeti vagyon legértékesebb elemét, az ingatlan vagyont, nem lehet elhasználni a termőföldet és az épületek túlnyomó részét. Amit a háború a nemzeti vagyonból elsősorban igénybe vehet, az a nemzetgazdaság rendes árukészleteiből áll, tehát a nemzetgazdaság forgótőkéjéből, viszont az állótőkét csak korlátozott mértékben lehet kööttségéből felszabadítani és a háború céljaira fordítani. A nemzeti jövedelemnek sem minden része olyan, ami a háborús célokra egyszerűen rendelkezésre áll. A nemzeti jövedelem túlnyomó része ugyanis elsőrendű életszükségleti javak megszerzésére kell s a háborús szükségletek fedezésére éppoly kevésbé fordítható, amint például nem vehető igénybe tőkegyűjtésre sem. Igaz, hogy a háború sok nélkülözésre kényszerítheti a népességet, de még ennek a kényszertakarékosságnak is megvan a maga észszerű határa, amelynek túllépésével a nemzeti termelés eredményessége szenvedhet és így a háborús gazdaság többet veszíthet, mint amennyit nyerni remél.

Nézzük most már ezen az alapon, mi az, amit egy hadviselő ország a saját gazdasági erőiből meríthet és elhasználhat a háború folytatásához. Legelőször is igénybe veszi a legértékesebb gazdasági jószágot, a munkaerőt. Egy ország népességének nem sokkal több mint fele általában az, amely keresőnek számít, tehát az eltartottak házi munkájától eltekintve az ország dolgozóit alkotja. A mai hadviselés a népességnek mintegy tíz százalékát hívja be katonai szolgálatra, még ha ezt esetleg csak fokozatosan teszi is meg, mint még a világháború alatt. Ezt a tíz százalékot úgy kell tekinteni, mint ami a dolgozók derékhatát alkotja, úgyhogy a keresőkhöz viszonyítva a mozgósított katonák már közel húsz százalékot tesznek ki és ha a nemzeti termelés háborús változását csak ebből az egy szempontból vizsgáljuk, azt kellene mondanunk, hogy a behívásokkal a nemzeti termelésnek húsz százalékkal kellene esnie. Ezt a hiányt persze részben pótolhatja a polgári foglalkozásban megmaradók több munkája, a korábbi munkanélküliek foglalkoztatása, úgyszintén az eltartottak munkába állása, amit elsősorban a női munka nagyobb igénybevétele mutat meg. A nemzeti termelésnek azonban pusztán a katonai behívások folytán maris csökkennie kell. A háborús gazdaság tehát folytatólag csak egy megfelelően kisebb nemzeti jövedelemből meríthet a háborús szükségletek fedezésének céljaira.

A békegazdaságban a nemzeti jövedelem túlnyomó része folyó szükségletek kielégítésére szolgál, tehát közvetlenül elfogyasztásra kerül.

Csak a nemzeti jövedelem megtakarított része használható fel tőkegyűjtésre, tehát az a rész, amelyet a közvetlen elfogyasztástól maguk a jövedelmek élvezői elvonnak. Ez a rész a nemzeti jövedelemnek mintegy tíz százalékára rúg. Háború alatt, amikor a nemzeti jövedelem összege már a katonai behívások folytán is szükségképpen csökken, a nemzeti jövedelem megtakarításra kerülő összege ebből az okból csak kisebb lehet.

El kell azonban ismerni, hogy a háborús kényszertakarékosság olyan méreteket ölthet, amilyenek békegazdaságban aligha volnának megközelíthetők, amennyiben másodrendű szükségleti javak egyáltalán nem lehetnek megszerezhetők s ugyanígy nem lehetnek esetleg megszerezhetők elsőrendű szükségleti javaknak fényűzési jellegű csúcsmínőségei sem. Ha ezek részbeni pótlásául elsőrendű szükségleti javak létfenntartási minőségeiből talán többet is igyekeznek elfogyasztani, egészben mégis csak olyan kényszerű fogyasztáscsökkenés áll elő, amelynek folytán el nem költött jövedelemhányadok mint megtakarítások jelentkeznek. Az áruhiány persze odáig terjedhet, hogy létfenntartási javakban is hiány mutatkozhatik, az ezzel előálló kényszertakarékosság azonban már csak látszólagos takarékoságnak nevezhető, mert nem csupán a fogyasztás megszorítása, hanem a népesség életerejének és munkaképességének a felélése is.

A látszólagos megtakarításoknak azonban más esetei is előfordulnak. Ilyen a tartós fogyasztási javak (ruházat, bútor stb.) beszerzésének, valamint a folyó termelésben elhasznált tőke pótlásának a háború tartamára való ideiglenes elhalasztásából származó megtakarítás. A nemzeti termelésben ugyanis a tőke egy hányada rendszeresen elhasználódik, mert, mondhatni, átmegy a termékbe. A tőkének ezt a részét a termelés folytonosságának biztosítása érdekében rendszeresen pótolni kell. Háború alatt azonban adódnak olyan helyzetek, hogy ez a pótlás nehézségekbe ütközik, sőt egyáltalában nem is lehetséges. Mivel pedig a termelés akkor is továbbfolytatható lehet, amikor ez a pótlás csak részben történt meg, vagy egyelőre el is marad, legfeljebb a termelés képessége csökken egyre jobban, mielőtt végleg megszűnének, az elmaradt pótlásból származó, látszólagos megtakarítások fognak előállni, amelyek lényegében nem egyebek, mint kötöttségükből felszabadított nemzeti tőkék. Ha ezek felhasználásra kerülnek, tőkefelélés történik. A nemzeti tőkének az a része, amely évenként pótlásra szorul, a tőkeállománynak mintegy tíz százalékát teszi ki, de nem valószínű, hogy ez teljes egészében pótlás nélkül maradjon, egyrészt azonban a háború folyamán kétségkívül ez a sors éri. Hasonló helyzet alakul ki a tartós fogyasztási javak beszerzésének elhalasztása tekintetében is. A hadiköltségek fedezésére tehát a tényleges nemzeti megtakarításokon kívül ezek a látszólagos megtakarítások és tényleges tőkefelélések szintén rendelkezésre állanak.

Mivel a nemzeti jövedelemnek az a része, amely a közvetlen fogyasztás céljait szolgálja, a hadviselés költségeinek fedezése szempontjából nem hozzáférhető, a hadiköltségek fedezésének rendelkezésére csak a nemzeti jövedelemnek megtakarított részei állhatnak, ha ezek a tőkegyűjtéstől el vonhatók. Még az infláció is csak megtakarításokat vehet igénybe, ha mindjárt ezek kényszermegtakarítások is. A hadikölcsönök kibocsátása a nemzeti jövedelem megtakarított részeinek tőkebefektetési lehetőségeket nyújt s így a nemzeti megtakarítások igénybevételére alkalmas eszköznek látszik, de túl nagy terhet jelent a hadviselő államra nézve. Állampénzügyi szempontból mindenesetre a nagyobb mérvű adóztatást kell a hadiköltségek helyesebb fedezési módjának tekinteni, a nemzeti megtakarítások igénybevételére azonban az adók a kevésbé alkalmas eszközök. A hadikölcsönök, ha az állam hitelképessége meg-

maradt és a visszafizetés ígérétében hisznek, még a megtakarítások fokozására is alkalmasak lehetnek. Ezzel szemben az adók inkább a nemzeti megtakarítások csökkentésére vezethetnek. Ami pedig a megtakarításoknak tőkebefektetésekre való felhasználását illeti, a háborús igénybevételnek kedvez, hogy a háborúval a rendes tőkebefektetések lehetősége általában megszűnik, amit a legszembetűnőbb az építkezések elmaradása mutat.

De miből állanak a tulajdonképpeni háborús szükségletek? Ezek közvetlenül a hadrakelt seregnek a szükségletei, közvetve pedig mindazok a termelési szükségletek, amelyek a hadrakelt sereg ellátásához kellenek. A hadsereg szükségletei egyik részükben nem különböznek lényegesen a békeszükségletektől vagy a háborús polgári szükségletektől sem. A katonaságnak is szüksége van élelemre s amennyivel a bevonulások folytán a katonaság élelmiszerszükséglete nő, annyival csökken ugyanez okból a polgári lakosság élelmiszerszükséglete, amiből azonban még nem következik, hogy a fogyasztott élelmiszerek összetételében ne következne be változás. Már nagyobb mérvű az az eltolódás, amelyet a háborúskodás a hadrakelt népesség ruházatában okoz. A katonaság nemcsak más, hanem több ruhát is fogyaszt, anélkül hogy ezért már jobban is öltözködnék. Az éjjel-nappal, télen-nyáron szabadban való tartózkodás és a rendes lakóhely hiánya a hadrakelt népességek úgy az élelmiszerszükségletét, mint a ruházati szükségletét megnöveli s a ruházatot hamarabb és jobban meg is viseli. A hadrakelt népesség levetett polgári ruhái pedig általában kihasználatlanul maradnak. Míg a hadsereg élelmiszerszükségletét és ruhaszükségletét egyaránt a folytatólagos nemzeti termelésnek kell fedeznie, addig lakásszükségletének kielégítése tekintetében úgyszólván minden termelés elmarad, hacsak a fedezéképítést ilyenek nem tekintenők. Építenek ugyan a katonaság elhelyezésére barakkokat is, de az elhelyezés általában inkább már meglevő épületek igénybevétele útján történik, épületeknek és helyiségeknek kaszárnya vagy kórház céljaira való lefoglalása útján. Ez a lefoglalás az épületek állagában nem múlik el ugyan nyomtalanul, amint például a polgári munkamenetet, iskolákban a tanmenetet zavarhatja, de ezek bizonyára egészen elhanyagolható költségtételek. Más elbírálás alá tartozik a hadizónába eső épületeket érő háborús kár, ami a légitámadások korában igen jelentékeny lehet, de ez nem a hadviselés közvetlen költségeit, vagy mondjuk a hadviselést lehetővé tevő költségeket növeli, hanem csak a háború utáni jóvátétel és újrakepítés kérdése. Igen jelentékenyen növekszik ellenben a hadrakelt népesség egészségügyi és betegápolási szükséglete, ami a harctéri viszonyosságokkal és sebesülésekkel függ össze. A felsoroltakon túlmenő hadiszükségletek már a hadianyaggyártás körébe tartoznak. A hadianyaggyártás a békebeli természetesen többszörösen meghaladja s e célból nemcsak a tulajdonképpeni hadianyaggyárakra terjed ki, amelyek változó munkamenetekben éjjel-nappal dolgoznak a teljesítőképesség végső határáig, hanem mindazokra a gyárakra is, amelyek hadianyaggyártásra átállíthatók, sőt az átállítás lehetőségére már békeidőben is berendezkedtek. A hadianyaggyártás kiterjesztése érthetőleg csak a polgári szükségletek rovására történhetik. A dolgot azonban aránylag megkönnyíti az a körülmény, hogy a hadianyaggyártásban elsősorban a nehézipar van érdekelve, ugyanaz, amely az elhasznált tőkereszek pótlásához, valamint az új tőkebefektetésekhez szükséges termelési javak, köztük gépek, szerszámok, eszközök, legtöbbjét szállította. Mivel ez a polgári szükséglet elmarad, helyébe a hadianyaggyártás léphet.

Ezek a háború finanszírozási problémájának azok az adottságai, amelyekből a probléma helyes megoldásának a módját meg kell találni. A háborúkat államok viselik. A hadviselés költsége az állam költsége. Minden államnak megvan a maga rendes költségvetési kerete, amelybe a hadiköltségek nem férnek bele. Az állam a zászlók alá szólítja a hadköteles népet, amely eddig maga gondoskodott a saját ellátásáról. Ezután ez az állam gondja. A hadsereg az államnak bevételeket nem szerez. Az államnak külön meg kell szereznie azokat a bevételeket, amelyek a hadsereg élelmezéséhez, ruházatához, elszállásolásához,

egészségügyi ellátásához és hadfelszereléséhez szükségesek. Ha az állam mindezekről a szükségletekről ugyanazon az elvi alapon akarna gondoskodni, amely alapon a népesség katonai szolgálatát igénybe veszi, akkor az egész nemzetgazdaságot szocializálnia kellene, amit eddig talán csak Oroszország tett meg. Ha pedig a feladat abban áll, hogy az állam a hadviseléshez szükséges eszközöket megvásárolja, akkor a megoldásra váró feladat elsősorban az, hogy az államnak e javak megszerzéséhez szükséges pénzeszközök birtokába kell jutnia, másodsorban e javak előállítását és megszerzését kell biztosítani, harmadszor pedig e két ténykedésének pénzügyi és gazdasági következményeit kell rendeznie. Ebből a feladatkomplexumból áll a háború finanszírozásának tulajdonképpeni problémája.

A probléma szemléltetésül forduljunk egy gyakorlati példához. A mai hadviselő Angliáról sok és megbízhatónak mondható adatunk van ahhoz, hogy néhány lényeges összefüggést meg tudjunk figyelni, amelynek a megoldás szempontjából jelentősége és érdekessége van. Anglia 1937 tavaszán határozott el egy ötéves fegyverkezési programot, amelynek keretét 1.5 milliárd fontban, tehát évi 300 millióban állapította meg. Ennek az összegnek egyharmadát a rendes állami bevételek felemeléséből kívánta fedezni, míg évi 20 milliót a vállalati nyereségekre kivetett új adóból, a nemzeti honvédelmi hozzájárulásból, évi 80 milliót pedig belső államkölcsonökből kívánt megszerezni. Amikor Anglia erre az elhatározásra jutott, állami költségvetésének kerete már jóval meghaladta az évi 800 millió fontot. Alig múlt el az első esztendő, máris 90 millióra emelték az évi kölcsön összegét, egy évre rá pedig, vagyis 1939 tavaszán, ezt az utóbbi összeget is felemelték, de most már egyszerre 380 millióra. A háború kitörését megelőző hónapban Anglia állami kiadásai a kölcsönökkel fedezett kiadásokkal együtt körülbelül 100 millió fontot tehetek ki s a háború kitörésével ez az összeg egyszerre 200 millió fontra emelkedett. A szeptemberben benyújtott első háborús költségvetés szerint az adóemelések segítségével mintegy 100 millió font nyerne fedezetet, tehát belső kölcsön útján még mindig havi 100 millió fontnyi kiadás fedezetéről kellene gondoskodni. Anglia nemzeti jövedelme a háború előtt évi ötmilliárd fontra volt tehető, az évi megtakarítások összegét pedig 500 millió fontra lehet tenni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy egy angol család átlagos jövedelme, még a magasabb angol árszínvonal tekintetbevétele után is, legalább háromszorosa volt a magyarnak, úgyhogy Anglia esetében, megfelelő áldozatkészség mellett, az évi megtakarításoknak egészen meglepő emelkedése is el volna képzelhető. Mindenesetre kétségtelen, hogy a jelenlegi adóteher és az eddigi nemzeti megtakarítások mellett a háború folytatása alig látszik lehetségesnek Anglia számára hitelkiterjesztés vagy pénzrontás, vagyis infláció nélkül. Angliában ennek tudatában is vannak és az infláció ellen való tiltakozás mellett legalább is annyit hangoztatnak, hogy a netalán elkerülhetetlen infláció ne öltön túlnagy méreteket. A világháborúban általánosan szerzett tapasztalatok szerint a háború tartama alatt bekövetkezett infláció még aránylag elviselhető méreteket öltött, pedig akkor még az inflációtól való félelem és az ellene való védekezés is

sokkal kisebb volt. Ha az infláció azon a ponton megállt volna, ahol a világháború végén volt, az emberiség sok szenvedéstől szabadulhatott volna meg. A kérdés tehát először az, hogy a háború finanszírozásától az infláció csakugyan teljesen elválaszthatatlan volna-e s ha igen, lehetne-e ma is a világháború tartama alatt át nem hágott keretek között tartani, vagy éppen még tudatos politikával ennél jobban meg is szorítani és különösen megakadályozni azt, hogy a világháborút követő jelenségek megismétlődjenek. Mielőtt ezekre a kérdésekre felelnénk, nézzük meg meg az angol példa egynéhány sajátosságos jellemvonásait.

Angliában a háború előtt jelentékeny munkanélküliség volt és sajátosságos, hogy ez a munkanélküliség a háború kitörése óta alig csökkent. Ha tehát itt egy mintegy másfélmillió munkatartalék áll rendelkezésre, akkor a nemzeti termelésnek nem kellene a mozgósítás folytán számottevően csökkennie. Ennek ellenére az az eset, hogy éppen azért, mert a munkanélkülieket még nem vették igénybe, a nemzeti termelés mennyisége csökkent. Ezen a csökkent termelésen belül azonban a hadianyaggyártás növekedett, tehát a polgári fogyasztás céljaira szolgáló termelésnek csak annál jobban kellett csökkennie. A termelés csökkenésével ellentétben pedig a fogyasztás általában inkább emelkedett, legalább is az élelmiszerek és italok fogyasztása tekintetében. Ez annyival is feltűnőbb, mert a háború kitörése óta az árak emelkedtek. Az árak emelkedése a nagybani árnál általában 31 százalék volt augusztus végétől január közepéig, az élelmiszerek kicsinybani árainál pedig január i-ig 14 százalék. Ennek az áremelkedésnek nagyobbik fele azonban világszerte okokból és nem Anglia háborús pénzügyi politikája folytán állt elő. Az áremelkedésnél súlyosabb jelenség egyelőre a munkások béremelési mozgalma, amelynek eredményeképpen a bérek máris több iparágban emelkedtek, holott a foglalkoztatott munkásoknak már azért is többet kell keresniük, mert legalább is a hadiiparokban hosszabb munkaidő mellett dolgoznak. Angol részről megemlíti összehasonlításként, hogy a franciák a hadianyaggyárak munkásait katonai szolgálatra hívták be és katonai zsold mellett dolgoztatják, ami mindenesetre eszményibb gyakorlat az angolnál, ha a harctéri szolgálatot teljesítőkre gondolunk, akiknek szolgálata élet és halál, nem pedig béremelés kérdése. Az angol ipari munkásságnak azonban még egy jelentősége van a háború finanszírozása szempontjából s ez az, hogy az angol munkásság általában mentes minden egyenes adóztatás alól. Angliában ugyanis a fennálló jövedelmi adórendszer folytán a népességnek csak mintegy 8 százaléka fizet egyenesadót, holott például a mi hozadéki adórendszerünk mellett az egyenesadót fizetők száma a népesség 20 százalékát is meghaladja. Amikor tehát Angliának azzal a gondnal kell megküzdenie, hogy háborús költségeit elsősorban adóból, másodsorban pedig legalább belső kölcsönből kell fedeznie, azzal a nagy nehézséggel találja magát szemközt, hogy a munkásság az egyenesadófizetésbe nem vonható bele, arra pedig, hogy ez a néposztály a belső kölcsönjegyzésben oly arányban vegyen részt, mint az a nemzeti jövedelemben való részesedésének, különösen pedig a háborús jövedelememelkedésének megfelel, nem lehet elegendő biztonsággal számítani. Ebből a dilemmából származott az a Keynes-féle javaslat, amely a munkásságot kényszertakarékosságra akarta fogni, hogy a béréből kötelezően félretett és így a háború finanszírozására felhasználható megtakarításait akkor élhesse fel, amikor majd a háború után a polgári fogyasztás javainak termelése újból kiterjed és az árak is visszaesnek. A szervezett munkásság ellenállásán azonban ennek a javaslatnak komoly tárgyalás alá vétele, illetve valamilyen formában való tényleges felhasználása is meghiúsult. Maradna még egy mód a munkásság szolgáltatóképességének nagyobb igénybevételére a közvetett adóztatás korszerű kiterjesztése útján, mint ahogy az más országokban már a világháború következményeképpen megtörtént, tudniillik az általános forgalmi adó bevezetésével. Az általános forgalmi adóval szemben azonban az angol pénzügyi politika egészen megmagyarázhatatlan idegenkedést mutat. Mondani sem kell persze, hogy az általános forgalmi adó önmagában a háború finanszírozásának problémáját nem oldja meg.

Nézzük most már az általános problémát. A világháború keletű tapasztalata szerint a háborús gazdálkodást két okból származó áremelkedés kísérte, az egyik az áruhiány, a fogyasztási javak mennyiségének csökkenése, a másik pedig a pénzbőség, a pénzmenyiség szaporodása volt. A hadianyaggyártás ugyanis elvonta a termelő erőket a fogyasztási javak termelésétől, úgyhogy a fogyasztási javak megvásárolható mennyisége csökkent. A nemzeti jövedelem azonban nem csökkenhetett ebben az arányban, mert hiszen a hadianyagtermelésből is származtak egyéni jövedelmek, úgyhogy a nemzeti jövedelemből származó fogyasztási igény szükségképpen nagyobb volt, mint az elfogyasztásra felhasználható javak mennyisége. Ez az állapot akkor is bekövetkezett volna, ha az államnak nem lett volna szüksége fedezetlen bankjegyhitelre, vagyis az áremelkedésre vezető ok a bankjegymennyiség nélkül is meglett volna. De az állam kénytelennek érezte magát arra is, hogy a háború finanszírozásához szükséges pénzmenyiséget, amelyet sem adóból, sem belső kölcsönből felhajtani nem tudott, jegybankhitellel szerezze meg, vagyis a pénzmenyiséget szaporítsa. A pénzmenyiség szaporítása még növelte azt a vásárlóerőt, amely a csökkent fogyasztási jószágkészlettel szembekerült, úgyhogy az áremelkedésnek csak annál nagyobbak kellett lennie. Ennek az áremelkedésnek két nem kívánatos hatást kellett kiváltania, és pedig egyet a kínálat és egyet a kereslet oldalán. A kínálat oldalán aránytalan nyereségek keletkeztek, amelyek szabad gazdaságban kívánatosak és szükségesek lehettek volna arra, hogy a ki nem elégítő kínálatot növeljék. Háborús gazdaságban ellenben ezt a hatást nem fejthették ki, mert hiszen a fogyasztási javak termelése nem volt kiterjeszthető, úgyhogy ezek a nyereségek minden közgazdasági igazolásukat elvesztették és az államhatalomra azt az erkölcsi kötelességet hártották, hogy ezeket a nyereségeket egy percig se tűrje. A kereslet oldalán pedig a vásárlóerő megoszlásának és a fogyasztási javak készletének megfelelően oly nagy áremelkedésnek kellett bekövetkeznie, amely a társadalom széles néprétegeit a legelsőrendű szükségleti javak megszerzésének lehetőségétől is elűthette volna ugyanakkor, amikor mások még a rendes fogyasztásukat sem lettek volna kénytelenek megszorítani, vagy éppen még arra is képesek voltak, hogy a fogyasztásukat kiterjeszthessék. Ezt az állam megint nem nézhette ölhetett kézzel és erkölcsi kötelességévé vált, hogy a már egészen megváltozott szerkezetű gazdaságnak megfelelő módon a fogyasztás egyenletessége érdekében is közbelépjen. A közgazdasági indokoltságukat elvesztő nyereségek megakadályozására az ármaximálás rendszere szolgált, míg a megfogyatkozott fogyasztási árukészletek egyenletes elosztására az árak maximálása egymagában nem lehetett elegendő, hanem ahhoz még a jegyrendszernek is kellett lépnie. Hangsúlyozni kell, hogy úgy az ármaximálást, mint a jegyrendszert az áruhiány nagy foka akkor is szükségessé tette volna, ha az áruhiányt a pénzmenyiség szaporítása, vagyis az infláció nem kísérte volna. Persze a pénz mennyiségi elméletének naiv felfogásából arra is lehetne következtetni, hogy az áruhiány következtében már akkor is infláció volt, mihelyt a pénzmenyiséget az áruhiánynak megfelelően nem csökkentették. Ezzel szemben azon-

ban könnyű hivatkozni arra, hogy az áruhiány csak a fogyasztási javak mennyiségében mutatkozott, a nemzeti termelés eredménye ellenben ennyire nem csökkent, tehát nem csökkent ennyire a nemzeti jövedelem sem, mert ez utóbbiak a hadianyaggyártás eredményét is magukban foglalják. A békegazdaságban sem áll a nemzeti termelés eredménye és a nemzeti jövedelem kizárólag a termelt fogyasztási javak mennyiségéből, hanem a tőkejavak mennyiségéből is, amely utóbbiakat a nemzeti jövedelemből megtakarított összegekből vásárolják meg. Amint a békegazdaságban nem lehet a pénz mennyiségét a fogyasztási javak mennyiségéhez igazítani, úgy a háborús gazdaságban sem, csak éppen ez utóbbiban a tőkejavak szerepét a hadianyagtermelés eredménye veszi át. Amint a békegazdaság egyik egyensúlyi feltétele, hogy a megtakarítások megfeleljenek a termelt tőkejavak mennyiségének, úgy a háborús gazdaságnak is van egy ennek megfelelő egyensúlyi feltétele, ez pedig úgy hangzik, hogy a hadianyaggyártás termelési eredményének megfelelő megtakarításoknak kell mutatkoznia és ezeknek a hadianyaggyártást megvásárló állam rendelkezésére kell állniuk. A pénzmennyiség tehát a fogyasztási javak hiányának megfelelően le nem szállítható és pusztán emiatt még inflációról beszélni nem lehet.

A háborús gazdaság említett egyensúlyi feltételének megemlékezésével már egy másik kérdésre is feleltünk. Ez pedig az az igen fontos és korábban már felvetett kérdés, lehet-e a modern háborúkat infláció nélkül viselni. Anglia részletezett példája azt az érthető láttszatot kelti, hogy nem lehet. Az elméleti megfontolás ellenben azzal az eredménnyel jár, hogy igenis lehet. A modern hadviselés nagy költségei, az államnak ebből eredő rendkívüli bevételi szükségletei azt a hitet kelthetik, hogy a háborús infláció elkerülhetetlen. De egészen egyszerű megfontolás meggyőzhet mindenkit arról, hogy Arthur Salternek, Anglia népszövetségi megbízottjának lényegében igaza volt, amikor 1932-ben megjelent „Recovery“ című munkájában azt írta, hogy a világháborúban nagyjában azt pusztították el, amit egyidejűleg termeltek, mert szerencsére egy hadviselő sem tudja előre elpusztítani azt, amit csak a jövőben fog termelni. Nem abból származtak tehát a bajok, hogy a jövőben kellett volna kitermelni azt, amit a múltban elpusztítottak, hanem abból, hogy a világháború után rendezetlen adósságok maradtak. Ami a világháborúban megbukott, nem a háborús termelés mérve, hanem a háború finanszírozásának módja volt. Ebben a finanszírozási módban pedig nem is az adósságoknak pusztán felgyülemelése okozta a bajt, hanem ez adósságok felduzzasztása az egyidejűleg folytatott inflációval. Márpedig az infláció önmagában is hiba volt. A háborús nemzeti jövedelem megfelelt a nemzeti termelés évi eredményének, tehát a termelt fogyasztási javaknak és hadianyagoknak együttvéve. A fogyasztási javak mennyiségén felül a termelt hadianyagok mennyiségének megfelelő nemzeti megtakarításoknak kellett keletkezniük, amelyeket a hadviselő államnak megfelelő finanszírozási módszerek mellett igénybe lehetett volna vennie s akkor az infláció szükségé nem állott volna elő.

A világháború finanszírozásának általános módja az volt, hogy a hadianyagtermelés eredményét az állam hadikölcsönök bevételeiből

vásárolta meg, a hadikölcsönök sikerét pedig a hadikölcsönjegyzőknek nyújtott inflációs hitelekkel biztosította. Ha az állam a hadianyagtermelés eredményét természetben átvehetné, semilyen finanszírozási probléma nem volna. De ez nem lehetséges, mert hiszen a hadianyagtermelésben foglalkoztatottakat is el kell tartani, amit az államnak meg kell fizetni. Ha viszont lehetséges volna a szükséges fizetések teljes fedezetét a polgárság többi részére kivetett folyó adóban megkapni, akkor finanszírozási probléma már volna, de elég egyszerű lenne. A megtakarítások nagyságának megfelelő adóhoz kellene ugyanis hozzájutni, de már az adót csak akkor lehetne mindenkire a megtakarításai arányában kivetni, ha a megtakarítások egyenletesen, vagyis a jövedelmekkel arányosan oszlanának el. Mivel pedig nem ez az eset és ennél fogva nemcsak az igazságos adótehermegosztásnak vannak nagy akadályai, hanem a nemzeti megtakarítások egész nagyságának megfelelő adóbevételt sem sikerül egykönnyen elérni, előáll az, amit a háború finanszírozása nagy problémájának nevezhetünk. A mai háborút a „Popolo d'Italia“ 1940 január 29-i vezércikkirójának találó elnevezése szerint a *prestifobia* jellemzi, vagyis a hadikölcsönkötvényektől való idegenkedés, de még ennél is jellemzőbb az inflációtól való félelem, ami még a „prestifobia“ hátterében is áll. Ehelyett rövidlejáratú bankhitelekkel, kincstári váltókkal, kincstárjegyekkel és adóelőlegekkel történik a háború pénzellátása, ami akkor nem helytelen eszköz, ha a nemzeti megtakarítások mind összegyűlnek a bankokban, annyiban pedig célravezető eszköz is, mert a megtakarításokat teljesítőknak nem kell külön hozzájárulniok ahhoz, hogy megtakarításaikat a háború pénzellátására igénybevegyék, amellet jogaik a bankokkal szemben érintetlenül épségben maradnak. Ha ez a német eredetű pénzellátási mód kiállaná a próbát a háború végéig, akkor is szükség van még olyan kiegészítő adókra, amelyek a bankoknak az állammal szemben fennmaradó követelését, vagy, ami ugyanazt jelenti, a bankoknak a betevőikkel szemben fennálló tartozását a polgárság többi részének vállaira egyenletesen elosztja. És még ha a háború finanszírozásának ezzel a módjával az infláció elkerülhető lenne is, akkor is a háború tartamának többszörösére lenne szükség ahhoz, hogy a finanszírozás utolsó szakasza, az adóbevételekből keresztülvitt rendezés befejezést nyerhessen. Mert ha a folyó termelés nagyjában fedezi is a háború folyó pusztításait és így a háborús költségeket a népesség már a háború alatt viseli, a folyó kölcsönök pedig pótolják az adóztatás folyó hiányait, mégis a tőkefelélés tartósan csökkenti a nemzeti jövedelmet és az adóztatásnak pótlólag jóvá kell tennie azt, amit a háború alatt helyette a kölcsönök teljesítettek.